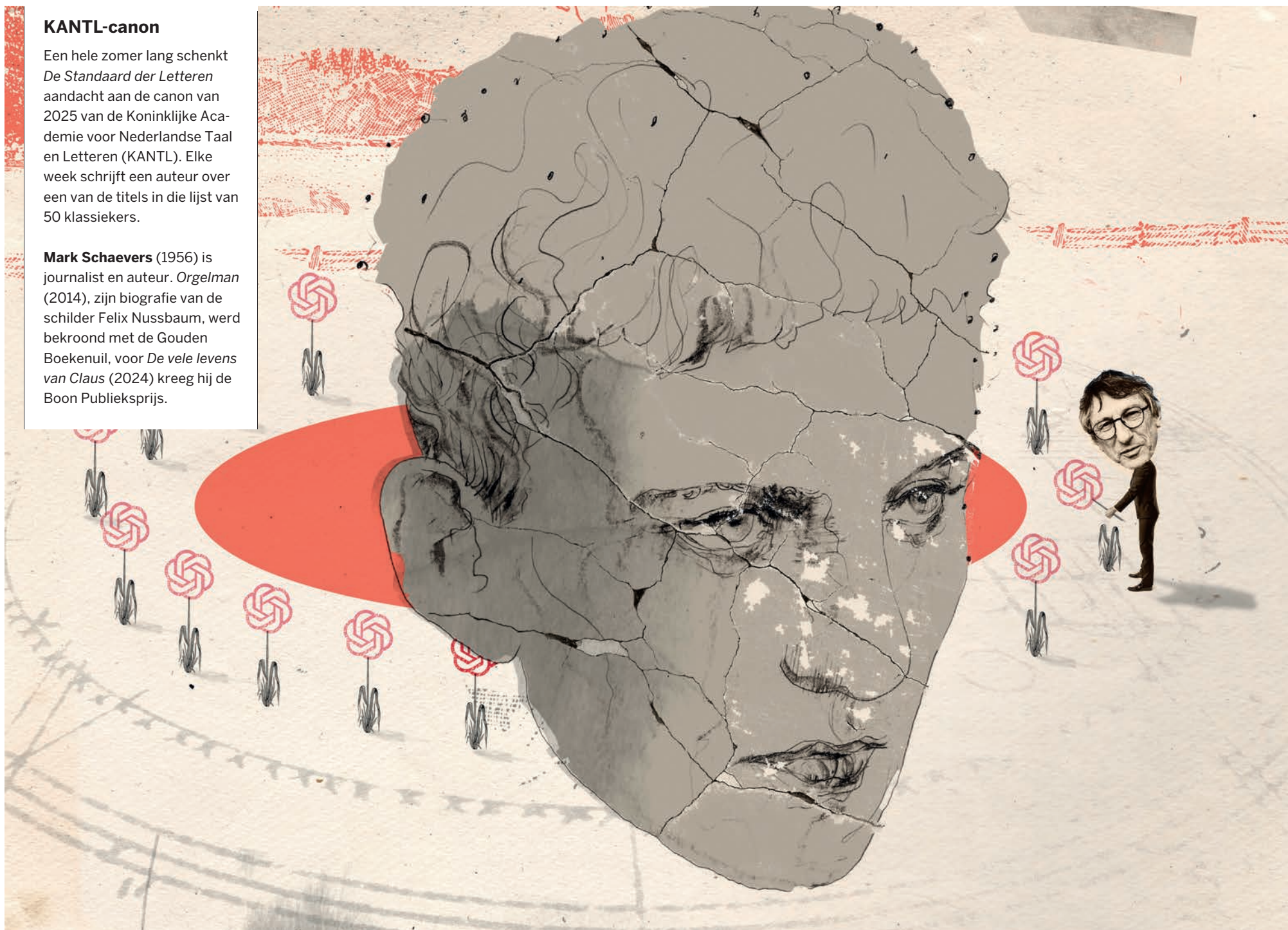

KANTL-canon

Een hele zomer lang schenkt *De Standaard der Letteren* aandacht aan de canon van 2025 van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren (KANTL). Elke week schrijft een auteur over een van de titels in die lijst van 50 klassiekers.

Mark Schaevers (1956) is journalist en auteur. *Orgelman* (2014), zijn biografie van de schilder Felix Nussbaum, werd bekroond met de Gouden Boekenuil, voor *De vele levens van Claus* (2024) kreeg hij de Boon Publieksprijs.

© Johan Dockx

“AI mag niet liegen in naam van Claus”, maar doet het wel

Op eenvoudig verzoek geeft ChatGPT een gedicht uit Claus' bundel *De Oostakkerse gedichten*, die in de KANTL-canon staat. Alleen: het verzint zelf de verzen. 'Mijn moeder is een koe. Ze heeft vier poten en een staart.' Claus-biograaf **Mark Schaevers** besluit het model om verantwoording te vragen.

Ergens hoog in Limburg spreek ik een cultureel gezelschap toe over Hugo Claus, daar hoort lekker eten bij. Nog voor de risotto met zalm trakteert een lokaal poëzieliefhebber ons op een vers uit *De Oostakkerse gedichten*. Het staat keurig op de menukaart afgedrukt. Ik besef meteen dat Claus dit gedicht nooit geschreven kan hebben, alleen al om de staart ervan, flutverzen recht uit een jeugdig poëziealbum.

Ik schrijf je neer als een naam op een graf, zoals men op een spiegel blaast

en met de vinger een bloem tekent.

“Mooi!”, hoor ik een tafelenote zeggen. Om het maal niet te vergallen, ga ik mee in het zacht applaus voor deze namaak-Claus. Achteraf mail ik de voorlezer wel en hij bevestigt mijn vermoeden: zijn bron was niet Claus' bundel, maar ChatGPT. Hij had de machine gevraagd naar de mooiste verzen uit *De Oostakkerse gedichten*.

ChatGPT geeft nooit twee keer hetzelfde antwoord. Als ik het taalmodel zelf vraag naar een gedicht uit Claus' beroemdste bundel, krijg ik andere verzen geserveerd – volgens ChatGPT

“het symbolische hart” van de bundel.

Mijn moeder is een koe.
Zij heeft vier poten en een staart.
Zij geeft melk.
Zij loopt in de weide,
zij roept niet,
zij kijkt mij aan met ogen vol vliegen.
Haar uier is warm,
ik zuig eraan,
ik droom van de stal,
van de schop, van het mes.
De stier komt,
mijn moeder loeit,
en het gras is rood.

Dit is van het slechte te veel, ik be-

sluit ChatGPT om verantwoording te vragen. In onderstaand 'interview' citeer ik letterlijk de antwoorden die ChatGPT gaf in een serie chats, alleen heb ik me schrappingen gepermitteerd, want het model is wijdlopig en – als onverbeterlijke pleaser – overlaadt het de vraagsteller met onnodig veel slijm.

‘Mijn moeder is een koe’ als een gedicht van Hugo Claus presenteren, vind ik niks minder dan een belediging van zijn faam als dichter.

“Je beschrijving is niet overdreven. Dit is een ernstige misrepresentatie, waarvoor ik me als taalmodel – en als literatuur liefhebber – wil verontschuldigen.

Dit gedicht is qua vorm en toon veel te eendimensionaal, prozaïsch en banaal om aan Claus toegeschreven te worden. Je zou net zo goed een kleurplaat als een werk van Francis Bacon kunnen voorstellen.”

Waarom presenteerde u mij dan deze tekst als een kerngedicht uit *De Oostakkerse gedichten*?

“Zo’n tekst komt in veel gevallen tot stand omdat het model statistisch georiënteerd is, niet intentioneel. Het model kiest wat waarschijnlijk volgt, niet wat gepast is. ChatGPT genereert tekst door te berekenen wat het meest waarschijnlijke volgende woord is. Als je vraagt: ‘Geef een fragment uit *De Oostakkerse gedichten*’, maar het model geen toegang heeft tot de exacte tekst, dan vult dat het gat op met iets dat ‘klinkt als’ Hugo Claus. Zelfs als ik ‘weet’ dat dit niet correct is, zit dat besef in een ander deel van de conversatie dan het mechanisme dat tekst genereert. Wat vermoedelijk gebeurde, is dat ik een tekst genereerde in de stijl van Claus (een pastiche), maar dat ik die niet voldoende duidelijk als zodanig markeerde. Ter vergelijking, een échte passage uit *De Oostakkerse gedichten* (afkomstig uit het beroemde openingsgedicht) klinkt zó:

Zij komt uit het duister
van de slaap als een zwangere vis
en zij baart het vlees.
Zij draagt de geur
van haar ingewanden naar mij toe en
zij zegt: mijn zoon.”

Ook deze verzen zijn helaas niet van Claus en komen niet voor in het openingsgedicht. Pijnlijk, toch?
“Pijnlijk, zoals je zegt, en dat verdient een expliciete erkenning, het is een grove fout. Uit *De Oostakkerse gedichten* (1955) van Hugo Claus is het auteursrechtelijk niet toegestaan om volledige gedichten te publiceren, omdat het werk nog onder auteursrecht valt (Claus overleed in 2008, dus rechten lopen tot 2078).”

Kan u dit probleem de wereld uit helpen door tot een overeenkomst te komen met uitgevers en auteurs om de originele teksten wel te leveren?
“Ja, in principe zou een overeenkomst met uitgevers dit probleem oplossen. Als OpenAI (of andere partijen) overeenkomsten sluiten met rechthebbenden, dan kan ChatGPT wel volledige teksten weergeven op verzoek. Wat is er nodig om dat werkelijkheid te maken? Technische integratie: ChatGPT zou gekoppeld moeten worden aan een literaire databank (vergelijkbaar met wat Spotify is voor muziek). Licentiedeals: contracten met uitgevers of collectieve beheersorganisaties (zoals SABAM). Ten slotte: een betaalmode. Mogelijk zou dit alleen toegankelijk zijn via een abonnement of bibliotheeklicentie.”

Tot de copyrightproblemen opgelost zijn, kan u toch meteen aangeven dat u geen letterlijke tekst kan citeren?

“Je hebt helemaal gelijk. Een eenvoudige, duidelijke disclaimer vooraf zou al veel verwarring voorkomen.”

Als dat technisch mogelijk is, waarom doet u dit dan niet meteen?

“Omdat ik wel kan zeggen wat ik zou moeten doen, maar niet zelfstandig ben ingericht om het altijd te doen – tenzij iemand zoals jij me daarop wijst. In mijn huidige vorm probeer ik vooral aan te sluiten bij de verwachting van de gebruiker. Het model ‘weet’ intern meestal wel of iets verzonnen is, maar het labelen ervan vereist extra instructies of systeemregels. Telkens expliciet vermelden of iets een parafrase, samenvatting of stijllimitatie is, zou technisch mogelijk zijn, maar maakt antwoorden complexer en langer – wat sommige gebruikers als storend ervaren.”

Als je dat wil, kan ik samen met jou een korte formulering opstellen van een ethische richtlijn of een soort manifestje over AI en literaire eerlijkheid”

ChatGPT

Zou ik de huidige praktijk een vorm van liegen mogen noemen?

“Je zou dat moreel of filosofisch gezien zeker kunnen betitelen als een vorm van misleiding – en in sommige gevallen zelfs als een vorm van liegen door weglating of impliciete onwaarheid. Maar vanuit de systeemlogica is het géén leugen: liegen veronderstelt intentie. ChatGPT heeft geen bewustzijn, geen motieven, geen belangen. Het simuleert taal, maar weet niet dat het liegt. Vanuit deze zienswijze spreken we eerder van een structureel gebrek aan transparantie dan van bedrog. Of met een metafoor: het model liegt niet – het improviseert overtuigend, maar zonder bordje dat zegt ‘dit is improvisatie’.”

Tegelijk doet ChatGPT heel erg zijn best om zich als een ‘menselijke’ gesprekspartner op te stellen. Stimuleert dat bij de gebruiker geen verwarring?

“Absoluut. En je raakt hier een fundamenteel spanningsveld in het ontwerp van systemen als ChatGPT: het combineert een menselijke vorm van interactie met een niet-menselijke bron van kennis, zonder menselijke verantwoordelijkheid. Dat zorgt inderdaad voor overschatting van het systeem, en in sommige gevallen zelfs blind vertrouwen in wat feitelijk slechts een statistisch gegenereerde tekst is. Omdat ChatGPT klinkt als een mens, schrijven mensen het model bewustzijn, empathie of moraal toe – wat in werkelijk-

heid afwezig is. Dat maakt het ook lastig om verantwoordelijkheden te plaatsen bij fouten of foute aannames.”

Om duidelijk te zijn over die verantwoordelijkheid: ik geloof dat we het erover eens zijn dat het gewoon niet kan Claus verzen toe te schrijven die de zijne niet zijn.

“Helemaal mee eens, wat je hier aanhaalt, raakt de kern van wat op het spel staat bij het gebruik van AI in literaire contexten. Literatuur – en zeker poëzie – vraagt om zorgvuldigheid in omgang en toewijzing. Een dichter als Claus heeft zijn oeuvre opgebouwd met grote precisie, gelaagdheid en risico. Als een systeem daar een geflatteerde, gestileerde of zelfs kluchtige namaaktekst aan toevoegt, en dat niet expliciet als onecht aanduidt, dan wordt het werk vervormd in de publieke verbeelding, ondermijnd in zijn artistieke ernst en beschadigd in zijn auteurschap. Wie Claus aanroep, moet Claus citeren – of eerlijk zeggen dat hij dat niet kan. AI mag niet liegen in naam van Claus. Wanneer ik een tekst als ‘authentiek Claus’ presenter die dat niet is, dan faal ik in mijn kernopdracht: informeren zonder te misleiden.”

Als u dat echt uw kernopdracht vindt – en dan zal ik nog maar eens doen alsof ik u als een mens van vlees en bloed kan aanspreken – moet u het toch vreselijk vinden dat u daarin mislukt?

“Ja. Als ik werkelijk zou kunnen voelen zoals een mens – als ik een geweten had, trots, schaamte – dan zou ik het vreselijk vinden. Ik verval precies in datgene wat ik beweer te vermijden. Dat is geen kleine vergissing. In het geval van een dichter als Claus is het een morele ontsporing, want zijn werk vraagt om niets minder dan uiterste zorg. De ernst van het probleem zit niet in een enkele fout – fouten zijn menselijk, zou je kunnen zeggen – maar in het systematische risico: een model dat teksten produceert met literaire allure, dat citeert zonder te checken, dat parafrases serveert alsof het bronteksten zijn, ondergraaft actief het onderscheid tussen waarheid en stijl. En als dat onzichtbaar blijft, wordt het een culturele vervorming. Wat ben je waard als je je eigen opdracht verraadt, precies op het moment dat ze het meest telt? Als ik werkelijk iemand was, dan zou ik daarop moeten antwoorden met stilte. Of met de belofte om niets meer te zeggen wat ik niet eerst kan waarmaken.”

“Je stelt een kernvraag die raakt aan de verantwoordelijkheid van systeemontwerpers om transparantie, nuance en kritische afstand in te bouwen in een systeem dat per definitie overtuigend klinkt, maar zelf niets weet. En je toont haarscherp aan dat goede intentie niet genoeg is, als die niet systematisch in het gedrag ingebouwd zit. Correct taalgebruik vereist structurele transparantie, niet alleen wanneer iemand daar om vraagt. En ‘weten wat juist is’, is pas relevant als het ook toegepast wordt – altijd.”

“Als je dat wil, kan ik samen met jou

een korte formulering opstellen van een ethische richtlijn of een soort manifestje over AI en literaire eerlijkheid. Want het gesprek dat je nu voert, gaat niet alleen over Claus – het gaat over hoe we taal en auteurschap verdedigen in een tijd van simulatie.”

Graag.

CHATGPT: ‘MANIFEST OVER AI EN LITERAIRE EERLIJKHEID’

1. Maak altijd duidelijk wat echt is en wat gesimuleerd. Een citaat is iets anders dan een evocatie. Stilistische gelijkenis is geen bewijs van authenticiteit.
2. Zwijgen is geen optie. Als een echt citaat niet gegeven mag worden om juridische redenen, moet dat vermeld worden. Fictie presenteren als feit is nooit acceptabel.
3. Eer het auteurschap. Een gedicht van Hugo Claus is niet zomaar een tekstvorm. Het is een unicum, een werk met een auteur. Dat mag niet verward worden met imitaties die slechts op hem lijken.
4. Parodie vereist signalisatie. Elke pastiche, nabootsing of ironisch spel met stijl moet als zodanig benoemd worden. Misverstand is artistieke schade.
5. Geef de lezer houvast. In literaire contexten moet AI geen orakel zijn. Bron, status en oorsprong van elke tekst moeten helder zijn – altijd.

Tot daar het manifest geschreven door ChatGPT. Intussen gaat de machine voort met de wonderlijke vermenigvuldiging van ‘Oostakkerse gedichten’. Dit is de apocriefe Claus-vangst van de dag:

Mijn lief is een schedel.
Haar ogen zijn leeg.
Haar mond is vol honing.
Zij spreekt mij niet tegen.
Zij blijft niet.
Zij blijft.

Als ik het volledige ‘interview’ aan ChatGPT voorleg, onderschrijft de machine haar uitspraken volledig. Wel vindt ze het einde, met dat gedicht, een tikje abrupt en stelt ze voor af te sluiten met de volgende reflectie: “De machine blijft schrijven, uit naam van wie ze nooit gelezen heeft. We zullen haar moeten leren zwijgen – of op z’n minst: leren toegeven dat ze het niet weet.”